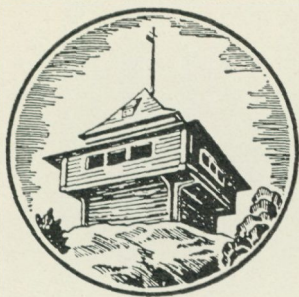

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1951**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH

SKANSENS ÅRSBOK

1951

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · ERIK ANDRÉN

Redaktör: Erik Andrén

Omslagsbilden visar en detalj ur en målning av den lilla idylliska 1700-talsgården Svindersvik i Nacka, som nyligen kommit i Nordiska museets ägo och som utförligt behandlas i denna årsbok. Målningen är signerad av Carl Petter Hilleström 1784 och tillhör Nordiska museet, inv.-nr 217,359.

*Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1951
Djuptrycksplanser från Nordisk Rotogravyr*

SVINDERSVIKS ÄGARE

av Karin Forsberg

Sicklaön utanför Stockholm har sedan gammalt varit försöksfält för industriell företagsamhet. Bland de allra äldsta företagen kan nämnas en kivröksfabrik, grundad redan år 1619, ett kattunstryckeri, till vilket de holländska bröderna de Broen knutit sitt namn, samt ett saltbruk och flera bekkokerier. Närheten till huvudstaden och de goda förbindelserna sjövägen, Sicklaön ligger ju vid stora segelleden från Stockholm, gör området särskilt lämpligt till fabriks- och industriort. De gamla företagen ha under våra dagars raska industriella frammarsch fått vika för stora moderna anläggningar, och få människor skänka väl numera en tanke åt de företagsamma pionjärer, som redan under början av 1600-talet härute gjorde trevande försök att skapa storindustri. Endast i ett fåtal fall ha de gamla företagarna lämnat spår efter sig, och ett sådant undantag utgör handelsmannen Johan van Swindern.

Namnet Svindersvik leder numera tanken till en vacker rokokoidyll från 1700-talets mitt, som innehafts av en rad personer i framskjutna ställningar på olika områden inom svenskt samhällsliv. Det är också huvudsakligen om denna byggnad och dess många ägare följande sidor skall handla. Men först några ord om den man, som givit Svindersvik dess namn och vars roll i detta sammanhang är en historia för sig.

Sjöväsändets snabba utveckling i Västeuropa under 1600-talet gjorde tjära och beck till en efterfrågad och begärlig vara. År 1628 utfärdades tillstånd för holländaren Johan van Swindern att komma till Sverige för att sprida kunskap om beck- och tjärbränning på "utländskt wijs". Han började sin verksamhet

med att utverka privilegier för tjärhantering i Västsverige och anlade där sitt första beckkokeri år 1629. Axel Oxenstierna kallade honom därefter på en av sina inspektionsresor i Göteborg till Stockholm, där han bosatte sig på 1640-talet. Han vann där burskap som grosshandlare några år senare. År 1647 fick han för "becksjuderis anläggning" besittningsrätt till det nuvarande Svindersviksområdet. Det ligger långt inne vid den smala Svindersviken, som från Saltsjön skjuter in mellan Sicklalanden.

Redan några år tidigare, år 1641, hade han köpt det område, som nu utgör Finnboda varv och där anlagt "et städtliget werk på Trenne beckpannor". Ännu två områden upplätos åt honom sex år senare. Det ena var det redan nämnda nuvarande Svindersviksområdet och det andra den plats där Gäddvikens superfosfatfabrik numera ligger, således området mitt över viken. Inget av dessa två senare områden kom emellertid under van Swinders tid att bebyggas med beckbruksanläggningar. Det nuvarande Svindersviksområdet användes till "åbygnad för beckbruk, eller til boningsplats för arbetare därwid". Den ränta som betalades till Danvikshospitalet, den egentliga ägaren till samtliga dessa områden, uppgick till 30 daler silvermynt och skulle betalas varje år "om Michaelsmesso tid".

van Swinders liv blev rikt på med- och motgång. Sedan Norrländska tjärhandelskompaniet bildats 1648, blev han en av dess direktörer, men kort därefter började svårigheter hopa sig över honom. Genom en supplik, undertecknad av hans son Johan och svärson J. Bréant och ställd till Karl XI, får man en kort beskrivning av hans långa levnad. Året efter tjärhandelskompaniets bildande företog han å tjänstens vägnar en resa till Finland. Under tiden började emellertid övriga direktörer i kompaniet konspirera emot honom och försökte få över all profit i egna händer. Då van Swinder vid hemkomsten året därefter klagade över detta hos drottning Kristina blev resultatet endast att hans motståndare satte i gång de mest våldsamma och osannfärdiga beskyllningar emot honom. På det sättet blev han enligt samma handling "all ähra, credit, handel och wandel betagen, så at han nepligen kunde råka een ährlig man, som wilde dricka med honom uthur kannan". Trots ingrepp till hans förmån från Karl X Gustavs sida, blev

hans läge så förtvivlat att han under de 23 sista åren av sitt liv med hustru och nio barn fick sitta "uthi största bedröfwelse och missair, hwar emot hans mothwilliga Contraparter sutit uthi största frögd och wähl". Böneskriften slutar med en vädjan att Johan van Swindern d. y. och Bréant skulle få ensamrätt såväl att bedriva beckbrännerierna på Sicklaön som att få utföra varan till främmande länder mot erläggande av tull. Om denna framställning rörande den äldre van Swinderns öde här i Sverige är opartisk, kan naturligtvis ifrågasättas med tanke på att den är skriven av hans närmaste anförvanter. Andra författare ha framhållit att han utträngdes ur Norrländska Tjårhandelskompaniets styrelse på grund av underslev i tjänsten (oredlighet i måttet vid beckleveranser till kompaniet, hemlig och olovlig tjåreexport m. m.). Hans fall är inte enastående i den svenska handelns historia. Han är inte den förste företagsamme utlänning här i landet, vars oförvitlighet som köpman och företagare blivit i hög grad omstridd.

Den mest dunkla perioden i Svindersviks historia börjar emellertid först efter den äldre van Swinderns död och sträcker sig fram till den tid, då grillska handelshuset satte sig i besittning av områdena. Van Swindern slutade troligen sin skiftesrika levnad år 1678. I Tyska församlingens dödböcker står en "Johan von Schwindern" antecknad som död detta år och för år 1680 "Johan von Svindern: witve (Hans)". Ärtalen passa bra in på Johan van Swindern och hans hustru om man utgår från den levnadsteckning, som nyss omnämnts.

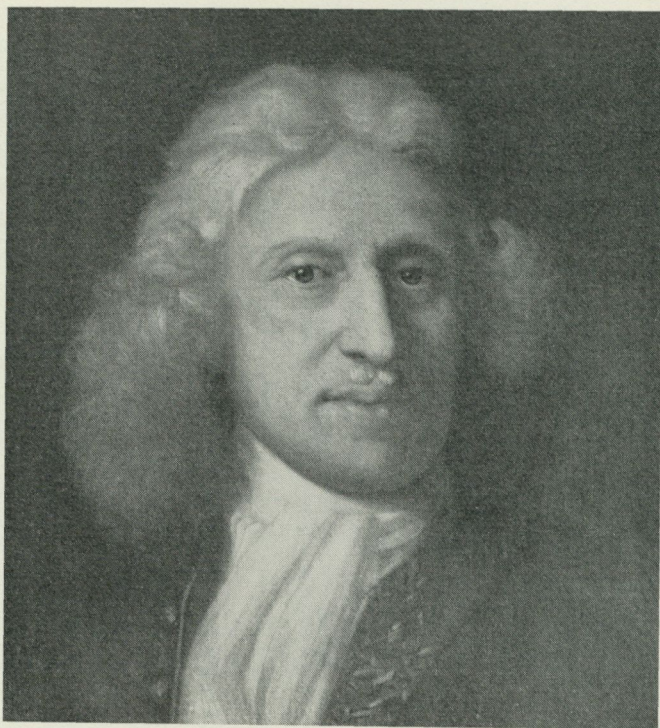
Troligen ha flera beckbruksintressenter därefter försökt att få del i företagen men van Swinderns anhöriga ha processat för att få behålla dem för egen räkning och lyckats härmed. Ett belägg för att anläggningen stannat inom familjen finner man i en handling från 1782. Svindersvik hade då kommit i den de Geerska släktens händer. I samband härmed har frågan rörande besittnings- resp. äganderätt till Svindersvik kommit upp till diskussion och i de underhandlingar, som förs härom, skymta även några upplysningar om dess tidigare historia. Här står att "En Hålländare wid namn van Schwindern... härstädes inrättat de nuwarande Beckkokerier... och år 1721 hade handelshuset Grill och grosshandlaren Jan Adam Pettersson, köpt det af bemalte van Swin-

derns Enka . . ." Denna änka måste emellertid vara den äldre van Swinderns svärdotter, ty hans egen hustru kan ej ha levat så länge. Möjligen har även Tjärhandelskompaniet under denna tid haft del i företagen, som vi strax skola se.

Då grillska handelshuset år 1721 köpte van Swinderns områden på Sicklaön var det på grund av de ekonomiska och industriella möjligheter platsen erbjöd. Handelshuset Grill representerades vid denna tid av de båda framstående köpmännen Abraham och Carlos Grill. De tillhörde frihetstidens mest lysande köpmansfurstar i vårt land. Släkten (om vilken mera på annan plats i denna årsbok) härstammade från Italien, där den hetat Grillo som betyder gräshoppa eller syrsa. Flera medlemmar av ätten flyttade under 1500-talet till Holland, där de gjorde sig kända som skickliga köpmän på olika områden. En av dem, Anthony Grill, kom att göra sig ett stort namn som guldsmed i Amsterdam och när ryktet om hans skicklighet nådde Gustav II Adolfs öron, inkallades han till Sverige som "Svensk Riksguardien vid Kronans myntverk". Dennes sonsöner voro de ovannämnda bröderna Abraham och Carlos. De förvaltade väl sin ärvda förmögenhet och Abraham har gjort sig mest känd som hjälpare och högsint mecenat. Under Karl XII:s krig och under de svåra tider, som följde därefter, försträckte han Kronan stora medel. En uppfattning om hans betydelse som köpman får man av en dikt, som författades till hans ära, när han år 1717 ingick sitt tredje äktenskap, denna gång med Catharina Roselia. Den tillfällighetspoet, som vid detta tillfälle strängade sin lyra, har gett en talande bild av de svenska Grillarnas insatser och betydelse i Sveriges kommersiella liv. Av diktens 13 strofer skall här bara ett par citeras:

"I byggen Städer op, I öken Rikets Ränta
Dra'n Landets Indräkt och förhöjen Kungens Tull
Dens Lön är säker som af E'r har Lön at wänta;
Utaf en skiällig winst blir Eder bärgning full.

E'r hand man Utom Lands bland främ'de Släkter kiänner
Där skieppas ut och in på Edre Brefs Bewis;
E'r Afkomst har ibland förut ofödde Wänner
Och af sin Faders Namn tros Sonen i Paris.
Hur sälle Edre Barn som där får Sak at glädas
När Swenskas redlighet af Franska tungor qwädas."

Köpmannen Abraham Grill (1674—1725). Detalj ur oljemålning av Georg Desmarées. I privat ägo. — Foto Svenska Porträttarkivet.

Av stroferna att döma ha medlemmarna av släkten Grill även här i landet gjort sig kända som värdiga landsmän till medicerna. Genom redbar köpenskap hade de i utlandet skapat förtroende och aktning för sitt nya fosterland och genom skicklighet och framgång i internationell handel kastat glans och ära över vårt land.

Att Abraham och Carlos Grill kom att intressera sig för tjärhandel och beckbruksrörelse, berodde sannolikt på att Abraham första gången var gift med Helena Wittmack, dotter till en av direktörerna i Tjärhandelskompaniet. Kanske har svärfadern för-

medlat köpet. Grillarna hade dessutom säkert, liksom de flesta köpmän av utländsk härkomst, sinne för nya industrigrenars utvecklingsmöjligheter och ha kanske trott på tjärhanterings framtid i Sverige. I deras bouppteckningar, Abraham dog 1725 och Carlos 1736, står upptaget: "En Fierdepart uti den s. k. Swinderwijken med Beckbruket, 3 000 dahl. kmt." Ingen förändring i områdenas bebyggelse inträffade under deras tid. Herrgårdsbyggnadens uppförande tillhör den därefter följande perioden. Det var först Abrahams son, Claes Grill, släktens mest framstående representant, som fångades så av områdets säregna skönhet, att han beslöt att där låta uppföra ett sommarresidens. Då han år 1736 blev ensam ägare till sin fars och farbrors egendomar, börjar därför ett nytt skede i Svindersviksområdets historia.

Att ge en fullständig och rättvis bild av Claes Grills liv och personlighet är ännu inte möjligt. Därtill är bevarat material alltför fragmentariskt. Men genom de spridda källor, man här kan ösa ur, skymtar man bilden av en handelsfurste, kulturpersonlighet och mecenat av sällsynt imponerande mått. Claes Grills stortartade framgång som köpman berodde till stor del på att han troget höll fast vid familjens handelsintressen och utvidgade och förbättrade de företag, som hans förfäder grundat. Den för många framstående köpmannafamiljer gällande regeln om en uppbyggande, en förvaltande och en förslösande generation gäller inte i fallet Grill. Här har i hög grad den ena generationen efter den andra förbättrat och utökat sina fäders verk.

Claes Grill var intressent i glas-, linne- och segelduksfabriker och flera skeppsrederier. Han blev med tiden ägare till tre stora järnbruk, Österby, Iggesund och Söderfors, och ägde dessutom flera fastigheter i och utanför Stockholm. År 1753 blev han direktör i Ostindiska kompaniet och hans handel sträckte sig till alla världens delar. Han intresserade sig mycket för konstnärlig verksamhet och det var under hans tid släkten förvärvade den kända rembrandtsmålningen Claudius Civilis. Han odlade dessutom stora naturvetenskapliga intressen. Därför lät han ofta hemföra sällsynta samlingar av djur och växter från främmande länder. Mest bekanta äro kanske de samlingar från Surinam, som han skänkte till Uppsala universitets naturaliekabinett. Det var detta intresse,

som gjorde honom till en outtröttlig beskyddare för unga vetenskapare. Bekant är särskilt det bistånd han lämnade Linné och han lär även ha uppmuntrat och hjälpt Mårten Triewald och Jonas Alströmer i deras verksamhet. År 1748 blev han preses i Vetenskapsakademien, som han varit med om att grunda och samma år möjliggjorde han byggandet av Gamla Observatoriet i Stockholm genom att tillskjuta en stor penningssumma. Detta är endast ett par exempel på hans insatser i svenskt handels- och samhällsliv. Exempelen kunna mångfaldigas, ty få människor ha som han insett och följt regeln att rikedom förpliktar. Men alldeles utan olycksmoln blev inte hans lysande bana. År 1747 blev Grill en av de fyra styresmännen för det av sekreta utskottet inrättade Växelkontoret, som hade till uppgift att reglera penningkursen. Genom sin förvaltning inblandades de på 1760-talet i en invecklad och hätsk process, som varade till Grills död 1767. Han fick ej uppleva den upprättelse, som kom hans efterlevande till del. Processen var minst riktad mot Grill och gällde huvudsakligen tre av de andra ledamöterna, presidenten Erland Broman, kommerserådet Thomas Plomgren och främst grosshandlare Gustaf Kierman, efter vilken den fått namnet den Kiermanska växelprocessen.

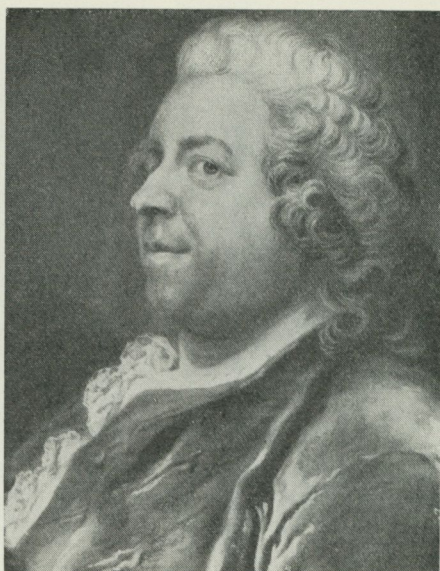
År 1737 hade Claes Grill gift sig med sin kusin Anna Johanna. I Tyska församlingens Traubuch för detta år står antecknat den 15 september: "Herr Claes Grill, med Jungfru Anna Johanna Grill, Sahl. Herrn Carlos Grills Jungfrau Tochter". De nygifta bodde i grillska huset vid Stortorget, som köpts till familjen redan på 1640-talet och nu tillhör Stadsmissionen. Troligen är det under något av de närmaste åren efter sitt bröllop, som Claes Grill låtit uppföra Svindersvik. Några säkra bevis för detta finnas ännu ej, men ett par fakta ha framkommit, som tala för att byggnaden tillkommit just under 1730-talets senare hälft. De äro emellertid tyvärr ej helt bindande. Av Lars Salvius' framställning i "Uppland", utkommen 1741, framgår att Grill år 1715 av grevinnan Elisabeth Oxenstierna köpte ett skeppsvarv på Ladugårdslandet. Det privilegierades år 1716 och fick namnet Terra Nova, då det byggdes på gammal sjöbotten, som torrlagts genom utfyllning. År 1736 sjösattes här en "Bregantin Svindersvik" på 60 läster. För-

fattaren anser detta tyda på att Svindersvik då börjat få "affektionsvärde för familjen, som väl i motsatt fall ej givit någon av firmans båtar detta namn". — Ett annat uttalande, som gjordes av en medlem av familjen Grill år 1782, stöder teoriens riktighet. Det är här Claes Grills yngre halvbror, Johan Abraham, som berättar att "från den tid då grillska handelshuset köpte Svindersvik och in till 1740 har lägenheten, under dess Faders och Broders ägo så med Stenhusbyggnaden, Trädgårdsinrättning och andre nödige förrättningar blifwit sålunda iståndsatt, som thet nu befinnes". — Då detta vittnes uppgifter i övrigt äro mindre exakta, kan inte heller detta yttrande tillmätas alltför stor betydelse. Ännu ha emellertid inga fakta framkommit, som strida mot dess riktighet.

Det är beklagligt att kartor saknas just för dessa år. De äldsta man påträffat äro Johan Strandmans från år 1690 och Gabriel Bodings från år 1774. Det är just de mellanliggande åren som varit de mest händelserika för Svindersviks räkning. På Strandmans karta står utsatt "Von Svindens Torp bestående af Äng; Ödelagd Åker, Trägård, gårdum och hage". Van Swinderns anläggningar öster om Finnboda äro utsatta. Namnet Finnswijken, som man träffar på i den första upplåtelsehandlingen för honom, kommer sig av att den utanför liggande Hästholmen på denna tid kallades Finnsöön. På Bodings karta är Svindersviks corps de logis med flyglar och diverse andra byggnader utsatta. Även vid Gäddviken finns nu ett beckbruk utsatt på det åt van Swindern år 1647 upplåtna området. Under hans tid kom, som redan nämnts, intet beckbruk till stånd där, utan först 1671 uppfördes på platsen en sådan anläggning, men då av lagmannen Johan Utterclou.

Svindersvik användes från början uteslutande som sommarnöje. Under vintern har troligen en trädgårdsmästare, som bodde på området, haft uppsyn över huset. I mantalslängderna står för denna period antecknat: "Swindelswick: Handelsman Grill bor i Sthlm: har her intet tienstefolk. Trädgårdsmäst. Jacob Berg i Lön 40 daler smt., 1 man, 1 dräng, 2 pigor."

För en person med Claes Grills verksamma liv måste Svindersvik ha tett sig som en ofta efterlängtdad stilla vrå och ett väl-förtjänt tusculum. Härifrån kunde han lätt komma in till Stock-

Anna Johanna Grill (1720—1778) och Claes Grill (1705—1767). Målningar av Gustaf Lundberg. Godegård, Östergötland. — Foto Svenska Porträttarkivet.

holm, när hans arbete och intresse krävde det. Från huvudbyggnadens sjöside kunde han på avstånd få en skymt av skeppen, då de från de grillska varven, som kantade inloppet till Stockholm, startade sina resor mot okända öden i främmande länder.

Grill vistades mycket på Svindersvik men klagade ibland över att stället kostade honom mycket pengar. Bristen på personliga minnen därifrån under denna tid — hans privata korrespondens har tyvärr gått förlorad — uppvägs av de roliga och målande glimtar Carl Gustaf Tessin i sina dagboksanteckningar gett rörande den lilla herrgården. Ett par månader innan riksdagen skulle öppnas år 1760, slog sig Tessin ner på Svindersvik. Hans vänskap med Grill har omtalats i många sammanhang och då denne själv ofta nödgades tillbringa sin tid på resor och långa tider vistades på sina stora bruks- och lantegendomar, lånade han ut sitt sommarställe till vänner i den vetenskapliga och konstnärliga världen.

Trots att Tessin vid denna tidpunkt redan brutit med hovet och trätt tillbaka från sin plats som kronprinsens guvernör, ville han inte vara alltför långt borta från händelserna i huvudstad och riksdag. Han hade därför föredragit lantligheten på Sicklaön framför sin mer avlägset belägna sörmlandsgård Åkerö.

Men den lysande statsmannen och politikern slog sig inte ned på Svindersvik enbart för vila och rekreation, därpå tyder det stora hushåll och alla tjänare, han förde med sig till herrgården för att även härute kunna föra ett gästfritt hus. Det var således förutom Tessin och hans maka Ulla Sparre och en brorsdotter till henne, som hon alltid hade hos sig, huskaplanen magister Ennes, hovmästaren Clautaud, jungfru Christine, jägaren Roland, kuskar, lakejer och pigor samt slutligen de två små hundarna "Bijou" och "Rosette", som sensommaren 1760 togo Svindersvik i besittning. För att kunna hålla detta stora hushåll vid makt lär Tessin ha varit tvungen att förbättra sin nästan alltid dåliga ekonomi genom ett lån i banken och med sin resesilverservis i franskt silver som pant.

Även om dagboksanteckningarna ge mera upplysningar om Tessins minnen från livet vid hovet som Gustaf III:s guvernör än om hans liv på Svindersvik, som ofta bara upptar en eller annan rad, hittar man då och då ett entusiastiskt lovord eller en träffande anmärkning.

Tessin höll stort hus på Svindersvik och många intressanta besök omtalas. Bland utlägggen för september månad finns upptaget: "En hyrwagn för Assess. Swedenborg." Mystikern Emanuel Swedenborg bodde på Hornsgatan och vandrade ofta ut och besökte Tessin under hans tid på Svindersvik. Om honom faller Tessin följande yttrande: "Jag vet ej om jag skall kalla lycklig eller olycklig en svagsint människa, som finner nöje i sin inbillning."

Tessin tycks också ha roat sig med strövtåg och vandringar på Sicklaön och han har, troligen tillsammans med jägaren Roland, undersökt faunan härute. Om denna skriver han på ett ställe: "På Sicklaön finns tjäderlek, orrar, rapphöns och harar." Om han vid något tillfälle själv roat sig med att jaga vet man inte, men andra ägare till Svindersvik ha varit jaktintresserade. Förr i värl-

den var också jakt en mera tacksam sport härute än den är i våra dagar, då bebyggelsen skrämt fåglar och andra djur på flykten.

Inte utan en viss spjuveraktighet har han dessutom skildrat de iakttagelser han gjorde angående brännvinsmugglingen, som han hade tillfälle iakttaga från Svindersviks fönster. "Omöjligen kan något ställe vara bättre och bekvämare beläget för lurendrejeri än denna Sicklaö, på hvilken jag nu bor. Oaktat åtskilliga konfiskationer, som i dessa dagar skett på brännvin och pannor, ser jag stundeligen brännvinslotsar ro under fönstren mellan Ryssviken och Beckbruket. Mitt kall är ej att vara beslagsskarl. Jag säger, som kejsar Leopold sade till sina pager, när de gjorde odygd: 'Akta att inte hofmästaren får se hvad du gör.'" Det var verkningarna av det år 1756 av riksdagen utfärdade importförbudet för vin och brännvin Tessin här fick bevittna.

Helst hade säkert den åldrande och hårt prövade statsmannen och politikern Tessin velat tillbringa några från statsangelägenheterna ostörda månader på Svindersvik. Men överläggningarna i rådet togo en hel del av hans tid i anspråk. "Måndagar, tisdagar och onsdagar äro ej mina skrifdagar. Rådet samblas kl. 8 om morgonen, och jag bor på Svindersvik. Mina matta sinnen muntras ej så hastigt, 65 år äro ej qwicktända." Ett år senare nedlade Tessin sitt riksrådsämbete. Säkert framstod sommaren på Svindersvik för honom som en ljusglimt under hans sista år som riksråd, en tid som för honom i övrigt blev full av oro och bittra partistrider.

Claes Grill testamenterade Svindersvik till sin dotter Anna Johanna och mågen Henric Wilhelm Peill och det var dessa båda, som sålde gården till Catharina Charlotta De Geer år 1780. Ingen av Svindersviks ägare har innehaft stället under så kort period som hovmarskalkinnan De Geer, men ändå var det under hennes tid, som de mest djupgripande förändringarna inträffade såväl i byggnadernas som den omgivande parkens utseende. Detta skildras mera ingående på annat ställe i denna bok. — Familjerna De Geer och Grill ha troligen känt varandra personligen redan före köpet år 1780. De ha även haft affärsförbindelser med varandra tidigare. År 1756 köpte nämligen Catharina Charlottas make, fri-

herren sedermera hovmarskalken Charles De Geer, Österby, vilket han redan året därpå försålde till Claes och Johan Abraham Grill. Ett bevis på personliga förbindelser är en osignerad bröllopsdikt i ett av de grillska familjearkiven, tillägnad Charles och Catharina Charlotta De Geer.

Friherre De Geer var en av landets rikaste magnater. Bland hans gods kunna nämnas Leufsta, Stora Wäsby, Strömsbergswerken och Ullfors bruk. Han var även en framstående vetenskapsman och speciellt intresserad av entomologi. Mycket finns att tillägga om hans säregna personlighet, men då han avled redan år 1778, således två år innan Catharina Charlotta köpte Svindersvik, hör han egentligen inte till denna historia. Så mycket mera intresserar oss här hans vackra och originella hustru. Hon var dotter till generallöjtnanten Lennart Ribbing av Zernava (1676—1732) och Elsa Elisabeth Banér och var den vackraste och mest begåvade av deras tre döttrar. Då hon redan vid 23 års ålder gifte sig med en av landets rikaste män, fick hon möjligheter att odla sina intressen för konst och arkitektur och speciellt för heminredning. Eftersom inga medel saknades henne, kunde hon låta sin goda smak och sitt säkra omdöme få fritt utlopp, då det gällde att skaffa sig dyrbar konst, möbler och annan inredning. Vad hon skaffat sig i den vägen har lämnat spår efter sig på de tre herrgårdar, där hon tillbringat det mesta av sin tid, nämligen Leufsta, Stora Wäsby och Svindersvik.

Under tiden 1744—1759 fick hon åtta barn och intresserade sig mycket för frågor som gällde barnuppfostran. Åtskilliga volymer i det förnämliga biblioteket efter henne och hennes son vittna om detta intresse. Men hon var också vaken för nya rön inom läkekonsten, och det berättas att hon "först inom den högre societeten i Sverige, beslöt sig att låta ympa smittkoppor på sina barn". I beundran över detta mod hos en kvinna lät greve C. G. Tessin till hennes ära slå en medalj. Den bär inskriptionen "Sublato jure nocendi variolorum", sedan koppornas rätt att skada upphävts [är denna medalj präglad]. Hon var således i fråga om fördomsfrihet och framsynthet långt framom sin tids kvinnor.

Något köpekontrakt från 1780 finns inte bevarat. Men i ett brev skrivet av Claes Grills svärdotter Anna Johanna får man dock

*Friherrinnan Catharina Charlotta De Geer, f. Ribbing (1720—1787).
Målning av Gustaf Lundberg. Säbylund, Närke. — Foto Svenska
Porträttarkivet.*

veta något om detta köp. Anna Johanna skriver: "Savez vous mon cher Frère que Svindersvik est vendu, Mme La Dou[ai]rière De Geer la acheter pour Riksd. 8, 333, 16 skill. sans meuble, ceci seront mis en vente à Castenhof avec les meubles de Me Beyllon, peut-etre que j'yrai en ville acheter quelques chose, si l'on voudra bien m'instruire quand il le fera."

Köpet kan ha förorsakats av att Catharina Charlotta stod på spänd fot med sin äldste son Charles, som vägrade henne tillträde till Wäsby, hennes favorithem speciellt under somrarna. Det är därför inte underligt att hon frestades att köpa Svindersvik, som i fråga om närhet till Stockholm erbjöd lika stora, ja större fördelar än Wäsby. Det var ju dessutom rent estetiskt lämpat att ta emot de höga gäster hon umgicks med inom hovet och aristokratien. Hovmarskalkinnan De Geer förde nämligen ett stort och gästfritt hus och mottog celebra gäster på sina ryktbara supéer. Dessa voro ofta både festliga och överdådiga och en av hennes gäster ger dem i ett brev till hennes svärson, Nils Filip Gyldenstolpe, följande omnämmande: "Er svärmors supéer ega fortfarande rum hvarje torsdag. De öka dag för dag i njutningar och jag säger om dem i bra motsatt anda detsamma som general Skytte förr sade om middagarna hos drottningens hofdamer: det går intet mera än 3 middagar på döden." — Gustav III lär ha varit hennes gäst varje vecka och hedrat både Svindersvik och hemmet vid Trädgårdsgatan i Stockholm med sina besök. Sägner vet även berätta att änkedrottningen Lovisa Ulrika besökt hennes sommarhem och lovordat de röda astrakanerna i Svindersviks trädgård.

Men Catharina Charlotta fick inte njuta länge av tillvaron på sin nyförvärvade herrgård. I den dåtida memoarlitteraturen, där hon ofta figurerar, talas redan i mitten av 1780-talet om hennes tilltagande "krämpighet". Sjukdomarna ökade under de kommande åren och hon avled slutligen 1787, således endast sju år efter köpet av Svindersvik. Under den tid hon var härskarinna här fick emellertid stället det utseende det har ännu i dag. Paviljongen eller "Stora Salonen" är hennes verk och säges ha byggts för att hedra Gustav III vid ett av hans besök.

När hovmarskalkinnan De Geer dog testamenterade hon Svindersvik till yngste sonen Louis, som sällan eller aldrig vistades

där. Ett minne finns dock från hans tid som herre till gården och det är en liten bokkatalog över hans och Catharina Charlottas böksamling, som en gång varit uppställd på Svindersvik.

Den ingår numera som en del i det förnämliga och i sitt slag unika biblioteket på Christineholm i Södermanland. Detta biblioteks upphovsmän voro de båda ägarna, C. G. Warmholtz och Louis De Geer, båda bokälskare och framstående samlare av såväl svensk som utländsk litteratur. Den nämnda katalogen bär titeln "Catalogue des Livres qui se trouvent à Zuingelsvik". Den är odaterad, har blågrön, hård pappärm i kvartformat och hopknytes med ljusblå sidenband. Böckerna äro ordnade alfabetiskt efter första ordet i titeln och sakna i allmänhet såväl författarnamn som tryckort och tryckår. Antalet volymer uppgår till ca 15 000. De böcker, som tillhört Catharina Charlotta De Geer, gälla ofta barnuppfostran, vilket hon såsom redan nämnts var varmt intresserad av. I samlingen finner man bl. a. "Magazin des adolescents" samt "Magazin des enfans", båda under den tiden mycket lästa och översatta till de flesta språk. På pärmarnas framsida står i guldprägling hennes namn, Catharina Charlotta De Geer.

De flesta böcker, som finnas upptagna i katalogen, ha emellertid tillhört sonen och äro inköpta under hans utländska resor. Av Catharina Charlottas bouppteckning framgår, att det varit svårt att skilja moderns och sonens böcker åt. Här finns följande paragraf upptagen rörande biblioteket: "The böcker, som tillhört Fru Friherrinnan och Hof Marskalkinnan De Geer kunde nu med tilförlitelig wisshet ej skiljas ifrån de flera andra böcker, hwilka Herr Kammarherren Baron Louis de Geer ägde och tid efter annan till Swinderswijk komne, blifwit med the förra sammanblandade; Dock ansågs the Sterbhuset tillhörige böckerna kunna utgöra wid pass 300 Volumer, och skattades till 33: 16."

År 1791 sålde Louis De Geer Svindersvik till grosshandlaren och brukspatronen Gustaf Westerberg, och så kom stället återigen i en rik stockholmsköpmans ägo. Westerbergs största bruksegendom var Garphyttan i Närke, som han köpte tillsammans med Per Isaac Grill år 1799. Genom sitt giftermål med Maria Elisabeth Möller var Westerberg även ägare till den förnämliga och anrika malmgården Hornsberg, belägen nästan mitt emot Karlbergs slott

vid Ulvsundasjön i Stockholm. Som innehavare av ett stenhus i kvarteret Narcissus vid Skeppsbron tillhörde han liksom Grill den s. k. skeppsbroadeln. Han drev också en synnerligen omfattande handel och var bl. a. förlagsman för Garphyttans produkter: järn, alun, cement och rödfärg. Han drev även affärer med många andra sorters varor och i bouppteckningen stå bland privat egendom upptagna tio skepp, som fört hans produkter till utländska marknader. — Såvitt man vet har familjen Westerberg aldrig varit bosatt på Garphyttan, som sköttes av en inspektor, utan bodde om vintern i Stockholm och om sommaren på Svindersvik eller Hornsberg. Den även för Westerbergs ställning och förhållanden stora uppsättningen av "coupévagnar, calecher och läderwagnar", som finns upptagen i bouppteckningen, talar om täta resor mellan de båda herrgårdarna.

När Westerberg övertog Svindersvik, bringades reda och klarhet i en del spörsmål rörande äganderätten till herrgården. Det gamla tvisteämnet från Catharina Charlotta De Geers tid om Svindersviks innehavare haft ägande- eller besittningsrätt till det område, på vilket byggnaden var belägen, fördes nu till en lycklig lösning. I en handling från "Borgmästare och Råd uti Stockholms Stads Politie Collegio, nu för tiden varande Danviks Hospitals Directeurer" hette det att "Grosshandlaren Gustaf Westerberg emot en öfverenskommen Köpeskilling stor Fem Tusende Riksdaler Banco, blifvit innehafvare av stadge- och besittningsrätten uppå Danviks-Lägenheten Svindersvik". Härav framgår att Danvikshospitalet fortfarande var den egentliga ägaren till området, och Westerberg förband sig att varje år till hospitalskassan betala 5 riksdaler banco.

Den första specialkartan över Svindersvik med omgivande park och trädgårdar samt med exakta uppgifter om det herrgården tillhöriga området, förskriver sig också från hans tid. Kartan är upprättad av Ludvig Brasch 1791 och skiljer sig i stort sett mycket litet från 1774 års karta. Förutom "Stora Salonen" har endast tillkommit en del smärre anläggningar för mera praktiskt bruk: ett tvätthus, en större brygga och en liten kåltäppa.

Om Gustaf Westerbergs förmögenhetsställning och affärsförhållanden, som för övrigt äro mycket litet kända, ger Carl Daniel

Burén år 1794 följande meddelande i sin dagbok: "Grosshandlaren Gustaf Westerberg i Stockholm skal för 7 år ägt efter bokföring 40 000 riksdaler men nu 180 000 riksdaler, förtjente blott på Caffé och Siden-tyger, ehuru hans Contoir årligen kostat ikring 3 000 riksdaler och dess hushåll emellan 6 till 7 000 riksdaler. Nämde förmögenhet kan likwist mycket minskas, om betryckelige utestående fordringar i Städer och Orterne icke kunna indrifwas, utan förloras." Jämför man dessa rader med uppgifterna i Westerbergs bouppteckning visar det sig att Buréns olycksprofetia besannats. Den rike köpmannens tillgångar i löst och fast utgjorde vid hans död 1812 90 686 riksdaler banco, men en lika stor summa hade han utestående i "säkra och osäkra fordringar". Kanske var hans hustrus försäljning av Svindersvik tre år efter hans död ett tecken på att de utestående fordringarna inte hade kunnat indrivas. I varje fall övergick den gamla herrgården i en ny ägares händer, och själv slog sig fru Westerberg ner i familjens hus vid Skeppsbron samt bodde om somrarna på Hornsberg.

Jag skall här inte närmare gå in på Svindersviks personhistoria under 1800- och 1900-talen. Det har då passerat sin "historiska epok" och de ägare, som togo vid efter 1815 ha huvudsakligen lagt sig vinn om att pietetsfullt vårda de anläggningar och den inredning, som redan fanns där. Från 1815 till 1836 ägdes gården av sockerbruksägaren och tobaksfabrikören Thomas A. Aspelin, gift med Louise Dybeck, och efter honom av sonen Thomas Aspelin. Denne var gift med Jeanna Peterson, dotter till justitierådet J. H. Peterson och Lovisa Reimers. De bodde för det mesta i Christopher Polhems gamla malmgård vid Hornsgatan 29 men flyttade om somrarna till Svindersvik med sina fem barn och allt tjänstefolket och guvernanten. Efter 1852, då Thomas Aspelin köpte Fagersta bruk, har familjen ej vistats på Svindersvik, som de under långa perioder hyrde ut. År 1863 sålde Aspelin herrgården till sidenfabrikören K. A. Almgren och den skiftades efter hans död lika mellan hans fyra söner. Svindersvik har sedan alltså förvaltats av medlemmar av denna släkt tills gården för ett år sedan övergick i Nordiska museets ägo.

Med undantag för Catharina Charlotta De Geer ha samtliga

ägare till Svindersvik varit framstående handels- och industrimän. När van Swindern år 1647 köpte detta område hade han det nyktra målet för ögonen att här ute skapa en för landet ny industri. Föga anade han då att området under kommande ägare skulle anses mera ägnat att inrama en vacker herrgårdsbyggnad och uteslutande komma att användas som sommarresidens för förmögna stockholmsköpmän. Men dessa ha troligen uppskattat gårdens belägenhet — en fredad idyll, men ändå ej helt avskuren från yttervärlden. Kanske tilltalade det dessa företagsamma och framgångsrika industrimän, som så intensivt gingo upp i sin dagliga gärning, att även under fritiden på avstånd höra ljudet av pulserande arbete i Sicklaöns många industrier, som på flera sidor omge Svindersvik.

Källor och litteratur: Handlingar från Danviks Hospitals arkiv: Egendomshandlingar, Sicklaö; Danviks Hospitalets Landbo-Räkningar. — Släktöversikt över ätten Grill från Bergslagets arkiv i Falun. — Handlingar ur Nordiska museets herrgårdsarkiv. — Handlingar från Godegårds arkiv och Christineholms gårdsarkiv. — Handel och sjöfart, volym 1, KA. — Mantalslängder, SSA och KA. — Bouppteckningar, SSA. — Justitie Collegii Protocoll 1768, SSA. — Husförhörlängder, ULA. — Personhistorisk Tidskrift 1903. — Almquist, H., Göteborgs historia, I, 1929. — Anrep, G., Svenska Slägtboken, 1871. — Bring, S., C. G. Warmholtz' och Louis De Geers bibliotek på Christineholm (Lychnos-Bibliotek, 1941). — Ehrensvärd, G. J., Dagboksanteckningar, 1878. — Forsstrand, C., Skeppsbroadeln, 1916; Köpmanshus i gamla Stockholm, 1917; Malmgårdar och sommarnöjen, 1919; Nacka socken, 1924; Stockholms borgerskap, 1929. — Fyhrvall, K. O., Bidrag till svenska handelslagstiftningens historia I, Tjärhandelskompanierna, 1880. — Granberg, O., Svenska konstsamlingarnas historia, 1930. — Hildebrand, B., Kungl. Sv. Vetenskapsakademiens Förhistoria, grundläggning och första organisation, 1939. — Klockhoff, A., Danviks Hospital, I—II, 1935. — Leijonhufvud, S., Carl Gustaf Tessin och hans Åkerökrets i krigstid, 1931. — Lundin-Strindberg, Gamla Stockholm, 1882. — Olän, E., Ostindiska Compagniets saga, 1920. — Reenstierna, M. H., Årstadagboken, II, 1949. — Ridderstad, S., Ensam vandrande . . . , 1948. — Selling, G., Svenska herrgårdshem under 1700-talet, 1937. — Stavenow, Å., Carl Hårleman, 1927. — Wrangel, F. U., Stockholmiana, 1912.